

Hitta språket

Kartläggningmaterial i språklig medvetenhet i förskoleklass

Lärarinformation

Innehåll

Inledning	2
Materialets koppling till läroplanen	2
Syfte	3
Progression mot bedömningsstöd i årskurs 1–3	3
Materialets teoretiska grund	3
Om materialet	3
Aktuella begrepp	4
Aktiviteter som underlag för kartläggningen	4
Aktivitet 1. Vi berättar och beskriver	6
Aktivitet 2. Vi lyssnar och samtalar	6
Aktivitet 3. Vi kommunicerar med symboler och bokstäver	6
Aktivitet 4. Vi urskiljer ord och språkljud	7
Anpassa, stödja och utmana	7
Analys och frågor till undervisningen	8
Referenslista	9

Inledning

Hitta språket genomförs under höstterminen i förskoleklass för att läraren tidigt ska kunna identifiera elever som visar en indikation på att inte nå de kunskapskrav som senare ska uppnås i årskurs 1 och 3. Läraren kan också med stöd av materialet upptäcka områden som den fortsatta undervisningen behöver fokusera. Därtill ger materialet stöd i att identifiera de elever som är i behov av extra anpassningar, särskilt stöd eller extra utmaningar. Meningen är att en tidig kartläggning ska möjliggöra för läraren att därefter planera och genomföra undervisning som stödjer elevernas språk-, läs- och skrivutveckling.

I denna *Lärarinformation* presenteras syftet med *Hitta språket*. Materialet tar sin utgångspunkt i läroplanens syfte, förmågor och centrala innehåll för förskoleklassen, som finns uttrycka i läroplanens tredje del. Det tar även stöd i läroplanens första och andra del, som bland annat tar upp skolans värdegrund och uppdrag samt övergripande mål och riktlinjer. Materialet tar även sikte på kunskapskraven i svenska och svenska som andraspråk i årskurs 1 och 3. Utöver hänvisningar till läroplanen görs kopplingar till *Nationellt bedömningsstöd i läs- och skrivutveckling i årskurs 1–3* men också till Skolverkets *Nya språket lyfter!*, utgivet 2017. Vidare finns en redogörelse för de teorier och den forskning som materialet vilar på. Därefter motiveras och förklaras aktiviteterna i kartläggningen. Slutligen ges förslag till analys av resultatet av kartläggningen och frågor som läraren kan ställa till sin undervisning.

Läraren rekommenderas att läsa denna *Lärarinformation* liksom *Läroplanen* till respektive aktivitet noggrant för att inför kartläggningen vara väl insatt i materialet med dess aktiviteter och observationspunkter som finns beskrivna. I *Läroplanen* till respektive aktivitet finns utförliga anvisningar om hur aktiviteterna förbereds och genomförs. Aktiviteterna är numrerade 1–4 men behöver inte genomföras i den ordningen.

Materialets koppling till läroplanen

I *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*, anges syftet för undervisningen i förskoleklassen samt vilka förmågor som undervisningen ska ge eleverna förutsättningar att utveckla. Dessutom finns ett centralt innehåll som undervisningen i förskoleklassen ska behandla.

I läroplanens syfte betonas undervisning utifrån elevernas intresse och förmåga att kommunicera med tal- och skriftspråk på både svenska och det egna modersmålet. Vidare framhålls elevernas möjligheter att läsa, lyssna på samt skriva och samtala om såväl skönlitteratur som andra typer av texter och händelser. *Hitta språket* fokuserar särskilt syftet att skapa förutsättningar för eleverna att ”kommunicera i tal och skrift i olika sammanhang och för skilda syften”. Materialet relaterar också till läroplanens centrala innehåll för undervisningen i förskoleklass.

Hitta språket tar vidare sikte mot kunskapskrav i läsförståelse i årskurs 1 och kunskapskraven i svenska och svenska som andraspråk i årskurs 3. I kunskapskraven i läsförståelse i årskurs 1 fokuseras läsning av enkla, bekanta och elevnära texter med hjälp av ljudningsstrategi och helordsläsning på ett delvis fungerande sätt, samt begynnande läsförståelse vilket eleven visar genom att återge någon för eleven viktig del av innehållet på ett enkelt sätt. I samtal om texter som eleven lyssnat till kan eleven också föra enkla resonemang om texters tydligt framträdande innehåll. Kunskapskraven i svenska och svenska som andraspråk i årskurs 3 fokuserar läsning av bekanta och elevnära texter med flyt genom att använda lässtrategier på ett i huvudsak fungerande sätt. Dessutom beskriver kunskapskraven grundläggande läsförståelse och förmåga att föra enkla resonemang om textens huvudbudskap relaterat till elevens egna erfarenheter. I kunskapskraven ingår också att eleven kan samtala om elevnära frågor och ämnen genom att ställa frågor, ge kommentarer och framföra egna åsikter. Slutligen anges att när eleven berättar om vardagliga händelser beskriver eleven dem så att innehållet tydligt framgår och att eleven kan ge och ta enkla muntliga instruktioner. I *Hitta språket* undersöks elevers kunskapsutveckling i riktning mot ovanstående.

Syfte

Materialet är ett stöd för lärarens undervisning. Syftet är att stödja läraren i att identifiera de elever som

- visar en indikation på att inte nå de kunskapskrav som minst ska uppnås i årskurs 1 och 3 i grundskolan och sameskolan,
- är i behov av extra anpassningar, eller
- är i behov av extra utmaningar.

Materialet kan hjälpa läraren att få syn på elevernas språkliga medvetenhet avseende förmågan att ”kommunicera i tal och skrift i olika sammanhang och för skilda syften”. Denna förmåga kartläggs genom fyra aktiviteter som relaterar till förskoleklassens centrala innehåll.

- att berätta och beskriva,
- att lyssna och samtala,
- att kommunicera med symboler och bokstäver och
- att urskilja ord och språkljud.

Progression mot bedömningsstöd i årskurs 1–3

Hitta språket lägger grunden för fortsatt kartläggning och bedömning i grundskolans tidiga årskurser. Aktiviteter och observationspunkter i materialet har en tydlig progression mot det nationella bedömningsstödet i läs- och skrivutveckling i årskurs 1. Som exempel noteras i förskoleklassen om eleven kan namnge minst fem bokstäver, ange vad det står i tre ordbilder och första språkljudet i minst tre olika ord.

Materialets teoretiska grund

Hitta språket vilar på den teoretiska grund som beskrivs i Skolverkets *Nya Språket lyfter!*, om inte annat anges. De fyra aktiviteterna i kartläggningsmaterialet motiveras var för sig utifrån teorier om språk-, läs- och skrivutveckling.

Om materialet

Hitta språket består, utöver denna lärarinformation, av följande delar:

- *Lärohandledning* till respektive aktivitet, i vilka aktiviteternas genomförande beskrivs. Inledningsvis anges vilka observationspunkter läraren kan uppmärksamma. Därefter presenteras vilket material som behövs till de olika aktiviteterna samt hur aktiviteten är tänkt att genomföras. För varje aktivitet framgår avslutningsvis vad läraren behöver uppmärksamma när det gäller elever som är i behov av extra anpassningar, särskilt stöd eller elever som är i behov av extra utmaningar.
- Blanketten *Individuell kartläggning av elevens språkliga medvetenhet*. Här markeras kartläggningen i de olika observationspunkterna samt hur undervisningen kan stödja eleven att utvecklas utifrån sina förutsättningar.
- Blanketten *Sammanställning av kartläggning*. Här kan resultatet av kartläggningen för samtliga elever i gruppen antecknas. Blanketten fylls i efter varje kartläggningsaktivitet och ger på så vis en tydlig översikt över kartläggningen för gruppen.

Kopieringsunderlag:

- Bildkort med ljus ram (Bildunderlag 1)
- Bildkort med mörk ram (Bildunderlag 2)
- Bildkort med mönstrad ram (Bildunderlag 3)
- Bildserie
- Bokstäver versaler – för eleven
- Bokstäver gemener – för eleven
- Bokstäver – för läraren

Aktuella begrepp

- **Fonem:** De minsta betydelseskiljande byggstenarna i språket. Fonemen benämns ofta som språkljud och ibland säger man också ”hur bokstäverna låter”.
- **Grafem:** Bokstavstecken
- **Versal:** ”Stor” bokstav i alfabetet
- **Gemen:** ”Liten” bokstav i alfabetet
- **Hålljud:** Ljud som man kan hålla ut på, t.ex. /s/, /o/, // . Hålljuden underlättar sammanljudningen av fonem till ord.

I kartläggningen refereras till fyra olika faser i läsutvecklingen:

- **Logografisk läsning:** Eleven känner igen hela ord, till exempel sitt namn eller några vanliga ordbilder som *och*, *hej*, men har inte ”knäckt läskoden”.
- **Enkel ljudning:** Eleven har ”knäckt läskoden” och ljudar ihop enskilda ljud till en helhet.
- **Avancerad ljudning:** Eleven ljudar ihop orddelar till en helhet.
- **Ortografisk helordsläsning:** Eleven läser flytande, det vill säga läser ord som helheter.

Aktiviteter som underlag för kartläggningen

Hitta språket består av fyra aktiviteter som utgår från centralt innehåll som undervisningen ska behandla. Forskningen visar att vissa kunskaper och färdigheter är kännetecknande för elever som framgångsrikt knäcker den alfabetiska koden. Dessa är en god generell språklig förmåga, fonologisk medvetenhet och goda kunskaper om bokstäver och språkljud. Aktiviteterna i kartläggningsmaterialet syftar därför i stor utsträckning till att kartlägga sådana kunskaper och färdigheter.

I möten med skriftspråket, i gemensam läsning men också genom enskilt läsande och skrivande, ges eleverna förutsättningar för att utveckla förståelse för varför man läser och skriver. Eleverna ges också möjlighet att se glädjen och lusten i att läsa och skriva. För att utveckla kunskaper som relaterar till kunskapskraven i årskurs 1 och 3 behöver eleverna dessutom utveckla ett rikt ordförråd och lära sig strategier för att förstå innehållet i elevnära text. I den schematiska bilden nedan framgår hur samtala, läsa och skriva är uppdelat i fyra aktiviteter. Aktiviteterna är i sin tur uppdelade i ett antal observationspunkter som kartläggs i den ordinarie undervisningen för att ge en bild av elevernas språkliga medvetenhet. Vissa aktiviteter kan om så önskas genomföras i mindre grupp alternativt enskilt med varje elev.

Schematisk bild av aktiviteter och innehåll

Aktivitet 1. Vi berättar och beskriver	Aktivitet 2. Vi lyssnar och samtalar	Aktivitet 3. Vi kommunicerar med symboler och bokstäver	Aktivitet 4. Vi urskiljer ord och språkljud
SAMTALA		LÄSA OCH SKRIVA	
kan berätta sammanhängande om något hon eller han varit med om	visar intresse för högläsning	kan kommunicera genom att rita bilder/skriva bokstäver och symboler	kan producera rim
kan beskriva en sak eller en företeelse så att andra förstår	kan delta i samtal om text och bild	visar intresse för bokstäver	kan dela upp korta meningar i ord
visar intresse för vad andra säger	kan återge ett händelseförlopp	kan namnge bokstäver	kan urskilja första språkljudet i ord
kan förstå en enkel instruktion		kan skriva sitt eget namn	kan dela upp enkla ord i språkljud
		har skrivriktningen klar för sig	kan koppla samman bokstäver med deras språkljud
		kan ange vad det står i vanliga ordbilder	

Aktivitet 1 Vi berättar och beskriver

Elever är olika och undervisningen ska ta sin utgångspunkt i elevernas behov och intressen samt i det kunnande och de olika erfarenheter som eleverna tidigare har tillägnat sig. En elev med en utvecklad generell språklig förmåga har förutsättningar att på ett begripligt sätt berätta om händelser och annat som hon eller han varit med om. Vidare har eleven då förutsättningar att delta aktivt i samtal. För att klara detta krävs ett tillräckligt stort ordförråd och kunskap om hur orden ska användas. Ju mer utvecklat språk en elev har, desto lättare har hon eller han att uttrycka sig nyanserat och tydligt.

Sammantaget ger aktiviteten läraren underlag för att få syn på om eleven visar språklig förmåga att berätta och beskriva med ett anpassat ordförråd och med kunskap om hur orden ska användas. För att ytterligare kartlägga elevens generella språkliga förmåga observeras här huruvida eleven deltar i samtal och kommunicerar med sina kamrater genom att visa intresse för vad andra säger. Utöver deltagande i samtal och berättande är det av intresse för kartläggningen av den generella språkliga förmågan om eleven kan förstå en enkel instruktion.

Aktivitet 2 Vi lyssnar och samtalar

Högläsning ger elever möjlighet att upptäcka böcker-
nas värld med äventyr, spänning, kunskap och glädje – en upptäckt som på ett positivt sätt kan bidra till elevens eget intresse för läsning och litteratur. Ett av de tidigaste tecknen på ett begynnande läsintresse är när elever vill lyssna på sagor och berättelser som en vuxen läser högt. Motivation är en viktig del i läsinlärningen (Lundberg, 2010; Swalander, 2009). När eleven får en positiv erfarenhet av en läsoplevelse så tar hon eller han med sig det till nästa lästillfälle.

I samband med högläsning och samtal om textinnehåll kan läraren visa enkla strategier för att förstå en text. Genom att t.ex. diskutera med eleverna om huvudkaraktär, innehåll och händelse i texten kan grunden för läsförståelse läggas redan innan eleverna klarar av att läsa på egen hand. Eleven kan också i samband med högläsning få syn på skriftspråkets konventioner, exempelvis att man läser från vänster till höger, uppifrån och ned osv. Under högläsningen kan eleverna delta i samtal om text, ord innehåll och bild.

Att kunna samtala och vara en aktiv samtalsdeltagare är av betydelse för den fortsatta utvecklingen av läs- och skrivförmågan.

Sammantaget ger den här aktiviteten läraren underlag för att få syn på om eleven visar intresse för högläsning och om hon eller han deltar i samtal om texter, ord, innehåll och bild. Här observeras om eleven aktivt lyssnar vid högläsning och deltar i samtal om text och bild samt om eleven kan återberätta det som lästes med ett för sammanhanget anpassat ordförråd och med kunskap om hur orden ska användas. Här kartläggs således också förmågan att lyssna uppmärksamt och koncentrerat under högläsning.

Aktivitet 3 Vi kommunicerar med symboler och bokstäver

Barn lär sig tidigt att kommunicera med hjälp av språket, eftersom det har en viktig funktion att fylla. Drivkraften bakom att erövra det talade men också skrivna språket ligger i viljan att kommunicera. Aktiviteten är utformad utifrån att barn i mycket tidig ålder kan utveckla ett intresse och engagemang för kommunikation i form av läsande och skrivande (Lundberg, 2010). I möten med skriftspråket kan förståelse skapas för varför man läser och skriver.

Många elever har redan långt före skolstart tagit sina första steg på väg mot att kunna skriva i enlighet med skriftspråkliga konventioner. En del elever visar tidigt intresse för bokstäver genom att avbilda dem i långa rader som ett sätt att experimentera och leka. Det kan också handla om att eleven förstår att bokstäverna har en innebörd och att eleven därmed har ett budskap med sin text. Att känna igen ett antal bokstäver och ord och att känna till namnen på dem utgör en god grund för att eleverna ska kunna knäcka den alfabetiska koden. Barn som är språkligt nyfikna frågar gärna om bokstäver, de visar nyfikenhet vid läsning (t.ex. rubriker) och gör egna upptäckter i skrivna ord.

En förutsättning för att kunna läsa en text är att man kan identifiera de skrivna orden. Redan tidigt kan barn känna igen en del ordbilder innan de i egentlig mening läser. De uppmärksammar vissa särdrag i orden, vilket gör att de kommer ihåg dem och kan skilja dem från andra ord. I förskoleklass har eleven rika tillfällen att se sitt namn i skrift. Många elever i förskoleklass känner igen det egna namnet som en ordbild och kan skriva

det. Ofta är det egna namnet det första ”riktiga” ord som barn skriver.

När eleven känner igen ordbilder på exempelvis skyltar och förpackningar befinner hon eller han sig på ett förstadium till alfabetisk läsning. Ännu har inte eleven knäckt den alfabetiska koden utan orden ”känns igen på utseendet”. Orden uppfattas då som bilder eller helheter, vilket benämns som logografisk läsning. Läraren kan också få syn på elever som knäckt den alfabetiska koden och börjat ljuda ihop enskilda ljud eller orddelar till helheter.

Sammantaget ger den här aktiviteten läraren underlag för att få syn på om eleven använder sig av symboler och skriftspråk, men även om eleven kommit längre i läsande och skrivande. Som en indikation på att eleven är på väg in i skriftspråket är exempelvis visat intresse för att skriva bokstäverna i det egna namnet. För att ytterligare kartlägga elevens förhållande till läst och skriven text observeras här om eleven uppfattat skrivriktningen. Även elevens förmåga att känna igen vanligt förekommande ordbilder i verksamheten och omgivningen är av intresse för kartläggningen.

Aktivitet 4 Vi urskiljer ord och språkljud

För att lära sig läsa och skriva behöver eleven bli medveten om att språket kan delas upp i meningar och ord samt ha en säker uppfattning om vad ett ord är. De meningar som används för att kartlägga elevens förmåga att urskilja ord i meningar är elevnära och korta.

Att urskilja vilka ord som rimmar innebär att kunna bortse från vad ord betyder och istället lyssna till hur de låter. En av de lättaste rimuppgifterna är att identifiera två enstaviga ord som rimmar, med tvåstaviga och flerstaviga ord blir det lite svårare. Att själv producera rim är något mer avancerat än att lyssna efter rim (Phillips, Clancy-Menchetti & Lonigan, 2008).

Elever som urskiljer första ljudet i ord visar att de närmat sig fonemens värld. Eleverna gör upptäckten att ord är uppbyggda av fonem, de känner igen fonem men kan också urskilja olika fonem. I kartläggningen fokuseras endast det första fonemet i ord eftersom det anses vara lättare att urskilja och upptäcka än fonem inuti eller i slutet av ord (Lundberg, 2010). Att kunna urskilja första ljudet i ord är ett första och avgörande steg i utvecklingen av fonologisk medvetenhet på fonemnivå. När eleven klarar att dela upp ord i fonem har hon eller han tagit ett viktigt steg in i läsningens värld.

I aktiviteten kartläggs vidare om eleven kan dela upp ord med tre eller fyra fonem. När eleven klarar detta med säkerhet är hon eller han på god väg att knäcka läskoden. Läraren kan också få syn på elever som har knäckt läskoden och ljudar ihop enskilda ljud eller orddelar till en helhet, dvs. elever som använder enkel och avancerad ljudning. Med tanke på att kartläggningen genomförs under höstterminen, har endast ord med ”hållljud” tagits med i kartläggningen av fonologisk medvetenhet på fonemnivå. Vokalerna och konsonanterna ”s”, ”m”, ”r” och ”l” har hållljud, vilket innebär att det går att dra ut på ljuden. Dessutom är det lång vokalklang i vokalerna i de ord som finns med i materialet, vilket också gör det enklare för eleverna att urskilja fonemen (Høien & Lundberg, 2011).

I förskoleklassens undervisning får eleverna möta bokstäver. Eleverna blir sålunda bekanta med bokstäverna och börjar fokusera på deras fonemiska funktion. Observationspunkten med grafem-fonem-koppling är utformad utifrån att det är en förmåga som är grundläggande för den fortsatta läsinläringen.

Sammantaget ger den här aktiviteten läraren underlag för att få syn på om eleven börjat urskilja språkets mindre byggstenar, samt om eleven kommit vidare i den fonologiska medvetenheten. Här kartläggs elevens förmåga att urskilja ord i meningar. Vidare kartläggs elevens fonologiska medvetenhet på fonemnivå, vilket är av betydelse för läsutvecklingen. Ytterligare en förmåga som kartläggs är grafem-fonem-koppling, som är grundläggande för den alfabetiska läsningen.

Anpassa, stödja och utmana

I *Lärohandledning* till respektive aktivitet framgår vid varje observationspunkt hur läraren kan identifiera om en elev kan göra det som anges i observationspunkten. Avslutningsvis i respektive aktivitet framgår hur läraren kan identifiera om en elev är i behov av extra anpassningar, särskilt stöd eller extra utmaningar. Om det vid genomförandet av de olika aktiviteterna direkt kan befaras att en elev inte kommer att nå de kunskapskrav som minst ska uppnås i årskurs 1 och 3, ska eleven skyndsamt ges stöd i form av extra anpassningar. Läs gärna vidare i Skolverkets *Allmänna råd om arbete med extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram*. För den elev som kommit långt i sin kunskapsutveckling och behöver extra utmaningar kan läraren hitta vägledning i *Nya Språket lyfter!*

Analys och frågor till undervisningen

Om någon eller några elever inte visar intresse för och/eller inte kan genomföra alla språk-, läs- och skrivutvecklande aktiviteter, kan läraren gå tillbaka till observationspunkterna för att se vilka aspekter som undervisningen behöver hjälpa eleven att utveckla. Följande frågor kan ställas till undervisningen:

- Hur vägleds eleven att ställa frågor till text och bild vid högläsning?
- Hur stimuleras eleven att utveckla sitt ordförråd?
- Hur planeras och genomförs undervisning för att stimulera elevers språkliga medvetenhet?
- Hur planeras och genomförs undervisningsaktiviteter där bokstav-ljudkoppling är i fokus?
- Hur görs den fysiska miljön stimulerande för lärande?
- Hur görs undervisningsmaterialet varierat, lockande och utmanande för att stimulera till fortsatt lärande?
- Hur anpassas arbetssätt, arbetsmetoder och organisation av undervisningen så att elevens olika sätt att lära ges utrymme?
- Hur vägleds eleven så att eleven vet var hon eller han är i sin språk-, läs- och skrivutveckling och vad som är nästa mål?

Referenslista

- Høien, T. & Lundberg, I. (2011). *Dyslexi. Från teori till praktik*. Stockholm: Natur & kultur.
- Lundberg, I. (2010). *Läsningens psykologi och pedagogik*. Stockholm: Natur & kultur.
- Phillips, B. M, Clancy-Menchetti, J. & Lonigan, C. J. (2008). Successful Phonological Awareness Instruction With Preschool Children: Lessons From the Classroom. *Topics in Early Childhood Special Education*, 28(1), 3–17.
- Skolverket. (2017a). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Reviderad 2017. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. (2017b). *Nya Språket lyfter! Bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk för grundskolans årskurs 1–6*. Stockholm: Skolverket. Materialet finns även på Skolverkets webbplats www.skolverket.se/nyaspraketlyfter
- Skolverket. (2016). *Bedömningsstöd i läs- och skrivutveckling, årskurs 1–3*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. (2014a). *Allmänna råd om arbete med extra anpassningar, särskilt stöd och åtgärdsprogram*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2014b). *Stödinsatser i utbildningen – om ledning och stimulans, extra anpassningar och särskilt stöd*. Stockholm: Skolverket.
- Swalander, L. (2009). Självbild, motivation och dyslexi. I S. Samuelsson (Red.), *Dyslexi och andra svårigheter med skriftspråket*, (183–196). Stockholm: Natur & kultur.